

ЙОСИП О. ДЗЕНДЕЛІВСЬКИЙ
(Ужгород)

ЩЕ ОДНА КАРПАТОУКРАЇНСЬКО-ПІВДЕННОСЛОВ'ЯНСЬКА
ЛЕКСИЧНА ПАРАЛЕЛЬ: УКР. ДІАЛ. *ВЕРЕСЛО*, СЕРБ.
И ХОРВ. *ВРЕСЛО*, *ВРИЈЕСЛО*

Протягом останнього півстоліття помітний розвиток слов'янської лінгвогеографії, зокрема лінгвістичних атласів різних типів (загальнослов'янського, загальнокарпатського, ряду національних та регіональних), спричинив значне (кількісне і якісне) розширення фактичного матеріалу, а дотже істотно сприяв і сприяє поглибленому вивченню структури говорів, їх взаємостосунків, генетичних питань, у тому числі й проблеми карпатоукраїнсько-південнослов'янських мовних зв'язків.

Мовці старшої генерації окремих сіл різних регіонів Закарпаття пам'ятають слово *вересло* 'перевесло, джгут із скручених стебел скошеної пашні, околота та ін. для перев'язування снопів', яке скрізь засвідчується факультативно з його дериватом *пове^цресло*, *повере^цсло* ід. Занотовано воно зокрема в сс. Розтоцька Пастіль Великоберезнянського р-ну, Березники Свалявського р-ну, Підгоряни Мукачівського р-ну, Верхні Ремети Берегівського р-ну [6, 79], Луково Іршавського р-ну [3, 77]. Є. Желехівський, посилаючись на „Grammatica Slavo-Ruthena» М. Лучкая, подає *вересло* 'стебло гарбуза' [8, 63], хоч у говорах фіксується лише *вересло*.

У М. Лучкая в байці „Тыква и дубъ“ читаємо: „Тыква все лем по земли волочилася, и не знала тако на велика. Сталоса, же впало зерно при дубѣ, найшло добру землю, и изыйшло, незадолга ведесло дуба досагло, и по малому часу на верхку тавилоса... Незабавки прїйде мороз повадит листя, квѣта, и ведесло“ [14, 154]. Однак Б. Грінченко, який для добору реєстру свого словника взагалі досить уважно використав існуючі друковані не лише лексикографічні, а й фольклористичні та етнографічні праці, цього слова у «Словарі української мови» 1907–1909 рр. чомусь не подає [4, 1, 135].

Слово *вересло* 'перевесло', 'стебло гарбуза', наскільки відомо, пов'язується із Закарпаттям. Це уже релікт, про що свідчить його і локалізація, і функціонування. Для цього специфічного закарпатського діалектизму в доступній літературі як відповідник можна привести лише серб. і хорв. *врѣсло*, *вријѣсло* 'повраз, полукружна метална дршка на котлу, бакрачу и сл., која служи за ношење и вешање', 'уже, узице' [21, 49].

Зрозуміло, що укр. діал. *вересло* не перейнято із сербської або хорватської мов, а серб. і хорв. *врѣсло*, *вријѣсло* не українізм. Це варіанти (рефлекси) одного й того ж слово із **tert*, прсл. **verslo* < **verzslō* від **vrzti* 'в'язати' [9, 3; 24, 630], первинне значення 'те, чим в'яжуть, поворозка, мотузка'. Отже, описувана карпатоукраїнсько-південнослов'янська паралель сягає доісторичної, праслов'янської епохи (див. нижче).

Серб. та хорв. значення 'дужка котла та ін.' секундарне. Його, гадаю, можна пояснювати двоєю: 1. У давнину котел, відро та ін. носили, вішали, правдоподібно, за допомогою мотузки **versla*, а згодом ця назва за функцією перейшла на металеву дужку. 2. Спочатку назва *врѣсло*, *вријѣсло*, очевидно, відносилася до ручки виплетеного з лози кошика, а пізніше поширилася на дужку котла, відра тощо. (Так слід пояснювати й вторинне значення 'дужка відра, котла, кошика та ін.' для словен. *povráz*, с. х. *ũdvráz*, болг. *повръзлѝ*; див. нижче).

Значення укр. діал. *вересло* 'стебло гарбуза' також секундарне, що постало за подібністю до поворозки, мотузки.

У минулому ареал **verslo* був значно ширшим і охоплював, якщо майже не весь, то значну частину праслов'янського ареалу. Про це переконливо свідчить його дериват-назва для перевесла; пор. укр. діал. (закарп.) *пове^чрѣсло*, *повере^чсло* 'перевесло' [6, 176], бойк. *повирѣсло*, *пове^чресі^л'а* id. [17, II, 86], лемк. *повересло*, *повересво* id. [13, 176]; пор. також з цим же чи близьким значенням н. луж. *powrjestło*, діал. *powrestło*, *powrĕstło*, *powrąstło*, *powrązło* [14, 166], в. луж. *owrjestło*, діал. *powrjejtło* [19, 509], пол. діал. *powriósto*, *powrząsto* [11, 864], чes. *povříslo*, словац. *povrieslo*, с.-х. *ũovpĕslo*, *ũovprijĕslo*, *ũovpĕslo* [10, 531]; диал. *prijĕslo* [10, 669], словен. *povrĕslo* [18, 200], болг. *повръзлѝ* 'извита држка на котел, кошница и под. за носене' [20, 533]. Отже, можна б передбачати **po-verslo* (< **po-verzslō*).

Насільки відомо, у Східній Славії майже монолітним ареалом відповідно виступає утворення з префіксом *пере-*; пор. укр. *перевесло* [25, 139], рос. *перевесло*, *перевясло* 'пояс, связка снопа', 'одноручное

коромыслецо', 'дужка на посудине, на ведре, корзині' [5, 91], біл. *перев'ясла* 'перевесло' [29, 170], діал. *перев'ясло* 'связка' [16, 400], *перав'ясло, перев'ясло, перэвесла* 'веревочная ручка ведра' [13, 239].

Вірогідно, східнослов'янське *перевесло* сягає глибокої давнини, ще часів відповідного праслов'янського діалектного членування, хоч, наприклад, укр. *перевесло* письмово відзначається лише з XVII ст. [7, 76].

Видно, **verslo* на переважній частині Славії давно втратилося.

Повересло і *перевесло*, безперечно, між собою тісно пов'язані. Гадаю, що *перевесло* постало з *повересло*: у зв'язку з деетимологізацією (через затрату **verslo*) *повересло* зблизилося з *перев'язати*, зазнавши при цьому метатези *в-р > р-в*. Твердження Д. Бандрівського, що розвиток відбувся: *перевесло > повересло*, на мою думку, не переконливе [1, 49]. Випадки заміни префікса *po-* на *pre-* (< **per-*) мають мілце і в говорах польської мови — *przewiosło, przewiąsło* id. [11, 864].

В українських південнолемківських говорах району на захід і схід від Бардієва відзначаються *поревесло, поровесло* id. [13, 176], що, очевидно, слід кваліфікувати як контамінації місцевого традиційного *повересло* і занесеного переселенцями десь із північного сходу *перевесло*. До речі, атлас В. Латти саме в цьому регіоні фіксує немало аналогічних випадків занесення лексем із північного сходу.

Паралельно з **verslo* від дієслова **vʹrztī* 'в'язати', очевидно, ще в праслов'янській мові з тим же значенням існував варіант з кореним голосним на ступени *o* — **vorzъ* [24, 630]; пор. укр. діал. *ворóза, ворóзка* 'мотузка, ремінь, петля батога' [2, 8; 4, I, 255; 8, 121], бойк. *ворозóчка, ворóска* 'одна з двох мотузок або один з двох ланцюгів, на яких висить колиска' [17, I, 144–145] і префіксальна форма *поворóзка* та його демінутив *поворóзочка* 'мотузка', 'тасьма', 'шнурок' [25, 691].

Очевидно, ще в праслов'янській широко вживалося **po-vorzъ* 'скручена з волокон мотузка'. З таким чи близьким значенням це слово добре відоме в усіх слов'янських мовах; пор. серб. *їдвр̑аз*, серб. цслав. *їовразъ*, словен. *рòvraz*, укр. *пóвороз*, рос. і з відбитим аканням *пáвороз* (у формах *поворозъ, поворузь* ч. р., *паворуза* ж. р. письмово відзначається з XII ст., див. [28, 1002–1003]), словац. *povraz*, н. луж. *powróz*, пол. *powróz* (фіксується з 1404 р., див. [27, 530]) і похідні *powrozek, powrozowy, powroźnik* 'ten co wyrabia powrozy' [26, 529–530] і с. пол. з 1414 р. особова назва *Powroznik* [27, 334] тощо.

З *po-vorzь пов'язується пол. *powrósto* 'перевесло' (*powrosto*, *powrozsto*), пол. діал. (з метатезою *w-r > r-w*) *porwósto*, *porwiósto* id. [11, 864] та, можливо, с. пол. (з XV ст.) *powrzósto* id. [26, 529]. Сюди ж належить укр. діал. (говірка с. Вишкове Хустського р-ну) *návôrôz'* ж. р. id., що вживається факультативно з *поверéсло* і *наворóзло* [6, 79 коментар]. Укр. діал. *поворóзло* id., очевидно, постало шляхом контамінації *návôrôz'* і *поверéсло*.

Пол. діал. *prowiosto* id. [11, 864] та пол. діал. [кашуби, див. 22, 153] *prowosto* id. стоїть в залежності від пол. діал. *prowóz* 'powtóz' [11, 1035], що (як і чес. *provz* 'мотузка' < *povraz) постало з *powróz* внаслідок метатези *ow > row*. У польських говорах на Коцев'ю *provósto* співіснує з *provóz* у значенні 'powtóz' [23, 38].

Вторинна назалізація *o* у пол. діал. *powrząsto*, *przewiąsto*, *pro-wionssto*, очевидно, стоїть у зв'язку з непрозорою етимологією (у мовній свідомості не лише звичайних мовців) описуваного слова. Так, вірогідно, слід пояснити й неетимологічний звук *t* у лужицьких *powrjestło*, *powrjejestło* (очевидно, під впливом іменників на *-tło*) та афезу серб. діал. *pujèсло*.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бандрівський Д. Г. Говірки Підбузького району Львівської області. — Київ, 1960.
2. Верхратський И. Знадоби до словаря южноруського. — Львів, 1877.
3. Грицак А. Словник українських говорів Закарпатської області (рукопис). Т. II.
4. Грінченко Б. Д. Словарь української мови. — Т. I, Київ, 1907; Т. III, Київ, 1909.
5. Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка. Изд. 3. Т. III. Санкт-Петербург-Москва, 1911.
6. Дзендзелівський Й. О. Лінгвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської області УРСР (Лексика). Ч. 1. — Ужгород, 1958.
7. Дзендзелівський Й. О. Сільськогосподарська лексика говорів Закарпаття (Лексика, пов'язана з обробітком землі, вирощуванням сільськогосподарських культур та збором урожаю). — *Studia Slavica Hungarica*. — Будапешт, Т. X., 1964.
8. Желехівський Є. Малоруско-німецький словар. — Львів, 1886.
9. Етимологічний словник української мови. За редакцією Мельничука О. С. Т. 1. — Київ, 1935.
10. Караїч В. Српски рјечник истумачен њемачкијем и латинскијем ријечима. — Београд, 1935.
11. Karłowicz J., Kryński A., Niedźwiedzki W. Słownik języka polskiego. Т. IV, Warszawa, 1908.
12. Касьярович М. I. Віцебскі краёвы слоўнік. — Віцебск, 1927.
13. Латта В. П. Атлас українських говорів Східної Словаччини. — Пряшів, 1991.
14. Lutskey M. Grammatica Slavo-Ruthena. — Budaе (Будапешт), 1830.

15. Muka E. Słownik dolnoserbskeje řečy a jeje narěcow. T. II. — Praha, 1928.
16. Носович И. И. Словарь белорусского наречия. — Санкт-Петербург, 1870.
17. Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок, I–II. — Київ, 1984.
18. Pleteršnik M. Slovensko-nemški slovar. T. 2. — Ljubljana, 1895.
19. Pful Chr. Tr. Lužiski serbski słownik. — Budyšin, 1866.
20. Речник на съвременния български книжовен език. Главен редактор Акад. С. Романски. Т. II. Л.–П. — София, 1957.
21. Речник српскохрватског књижевног и народног језика, књ. III. — Београд, 1965.
22. Sychta B. Słownik gwar kaszubskich na tle kultury ludowej. T. IV. P–R. — Wrocław–Warszawa–Kraków, 1970.
23. Sychta B. Słownictwo kociewskie na tle kultury ludowej. T. III. O–Ž. — Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź, 1985.
24. Skok P. Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. T. 3. — Zagreb, 1973.
25. Словник української мови. Том шостий. П–поїти. — Київ, 1975.
26. Słownik staropolski. T. VI. P–Pożzenie. — Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk, 1970–1973.
27. Słownik staropolskich nazw osobowych. T. IV. N–R. — Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk, 1974–1976.
28. Срезневский И. И. Материалы для словаря древнерусского языка по письменным памятникам. Т. II. — Санкт-Петербург, 1895.
29. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы. Том 4. — Мінск, 1980.